

УДК 341

Соломія Василів

Національний університет «Львівська політехніка»,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
к. ю. н., доцент
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Данило Бичовий

Національний університет «Львівська політехніка»,
студент денної форми навчання другого
(бакалаврського рівня) спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
danylo.bychovyi.pv.2020@lpnu.ua

ЕТНІЧНІ, ОСВІТНІ ТА РЕЛІГІЙНІ АСПЕКТИ В ДЕРЖАВОТВОРЧІЙ ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

<http://doi.org/10.23939/law2023.40.431>

© Василів С., Бичовий Д., 2023

Стаття присвячена питанням ідеології Організації українських націоналістів (ОУН) у сфері освіти, церкви і релігії, у питаннях національних меншин та народів, що проживали на території України у першій половині ХХ століття.

Автори зазначають, що у міжвоєнний період в ОУН не надавали великого значення питанню національних меншин, а серед частини членів ОУН було дещо критичне ставлення до польського та російського народів. Така ситуація щодо згаданих національних груп була зумовлена історичними реаліями, а також такими чинниками, як погіршення ставлення польської влади до українців у Галичині, масові репресії та голодомори щодо українців на територіях підконтрольних СРСР.

Позиція представників ОУН щодо національних меншин змінювалася і давала свої позитивні результати, що підтверджується фактами співпраці ОУН та УПА з представниками різних національних меншин, у тому числі росіян, поляків, євреїв та інших.

У статті проаналізовані також погляди всіх груп ОУН на роль релігії в державі, які з плином часу еволюціонували у напрямку до демократичних стандартів релігійного плюралізму та індивідуальності. Роль релігійного чинника у вихованні громадян визначалася як надважлива. Як пріоритетна ідея висувалася потреба об'єднання церков. Саме християнська релігія визнавалася основою моралі і духовного миру українського народу, а об'єднання українських християнських церков розглядалося як національна необхідність.

Автори зазначають, що українські націоналісти надавали пильну увагу і питанням культури, принципам організації системи освіти і виховання, а також характе-

ристиці ідеалу громадянина, до якого прагнув націоналізм за їх посередництвом. Присвячуючи багато уваги духовній сфері, оунівці вважали, що лише культура, заснована на традиціях і звичаях народу, дає можливість реалізувати свій потенціал окремим громадянам і відповідно нації.

Українські націоналісти усвідомлювали провідну роль освітньо-виховної сфери у пропаганді державницьких ідей, а тому пропагували абсолютний державний контроль за останньою.

Як зазначають автори, державною ідеологією у незалежній Українській державі мав бути український націоналізм. У концепціях майбутньої української держави значна увага надавалася також проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. Націоналісти стверджували, що права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед нацією.

Ключові слова: націоналізм; Організація українських націоналістів; ідеологія українських націоналістів.

Постановка проблеми. Науковці у галузі права рідко обирають предметом своїх досліджень ідеологічно-правову спадщину ОУН. Водночас саме юридичної оцінки та політико-правового аналізу потребує величезний масив документів доби національно-визвольних змагань українців.

У своїх працях провідники та ідеологи ОУН багато уваги присвячували саме питанням релігії і церкви, освіти і науки, статусу національних меншин у майбутній Українській державі. Аналіз цієї спадщини не лише дав би змогу проаналізувати погляди представників українського націоналістичного руху, а також донести до українського суспільства основи ідеології ОУН, показати прогресивність та демократичність поглядів українських націоналістів на державу і право.

Аналіз дослідження проблеми. У вітчизняній історичній, політологічній чи правничій науковій літературі, публіцистиці немає ґрунтовних досліджень етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів у першій половині ХХ століття. Так, окремі положення етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів висвітлені у працях В. Деревінського, П. Гай-Нижника, Г. Кас'янова, А. Рибак, Є. Стахіва та інших. Здебільшого ця проблематика розглядалася в контексті історичних студій про український націоналістичний рух.

Мета статті полягає у дослідженні етнічних, освітніх та релігійних аспектів державотворчої ідеології українських націоналістів, що висвітлені в документах українських націоналістичних організацій та працях провідників ОУН у першій половині ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період в ОУН не надавали великого значення питанню національних меншин, а серед частини членів ОУН було дещо критичне ставлення до польського та російського народів, яке проявлялося у трактуванні цих національних спільнот як таких, що є негативно налаштовані до українського народу та вороже ставляться до ідеї створення Української самостійної держави. Така ситуація щодо згаданих національних груп була зумовлена історичними реаліями, а також такими чинниками, як погіршення ставлення польської влади до українців у Галичині, масові репресії та голодомори щодо українців на територіях підконтрольних СРСР [1, с. 13–15].

Ставлення українських націоналістів до національного питання дуже влучно характеризує І. Лисяк-Рудницький, який стверджував, що український націоналізм був «протиросійським» та «протипольським» не в сенсі ворожого ставлення до російського та польського народів, але тільки в сенсі природної і законної ворожнечі до російського і польського володінь над Україною. На його переконання, українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українця-

ми, проте, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мали бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею, такою ж природною і законною треба вважати ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів в Україні [2].

Права національних меншин визначалися у програмних положеннях Української головної визвольної ради та УПА. Зокрема, у Програмі діяльності підпільного уряду воюючої України – Української головної визвольної ради – акцентувалося на гарантуванні громадянських прав усім національним меншинам України. Подібне формулювання містила і Програма УПА. У ній, зокрема, вказувалося, що УПА бореться також за рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності в державних і громадянських правах та обов'язках, за рівне право на працю, заробіток і відпочинок [1, с. 13–15].

ОУН(б), починаючи з 1943р., у ставленні до національних меншин пройшла шлях еволюції та переоцінки політико-правових поглядів 1930-х і навіть початку 1940-х років. Зміни спрямовувалися до демократизації та гуманізації поглядів, хоча цей процес відбувався далеко не рівномірно. Дискусії стосовно ставлення до нацменшин стали однією з гарячих точок зіткнення поглядів діячів ОУН в Україні, закордонних частин ОУН та ОУН(з). Воєнна дійсність та запити населення Сходу України спричинили заперечення діячами ОУН в Україні усіх рис тоталітаризму та дискримінації у ставленні до інших національностей. Проте позиція старших керівників на чолі з С. Бандерою довгий час залишалася незмінною. Подібною до бандерівської була неофіційна лінія мельниківців. Водночас, як випливає з наукового аналізу, в їхніх офіційних програмних документах теж спостерігаємо виразну тенденцію до демократизації відповідних поглядів [3, с. 1–12].

ОУН і УПА керуючись принципами взаєморозуміння, взаємодопомоги і рівності, намагалися будувати нормальні умови для співпраці з подібними визвольними рухами і державами, створити умови для взаєморозуміння між українцями та представниками інших народів, національних меншин, народів-сусідів, щоб організувати спільний фронт боротьби з тоталітарними режимами і поневолювачами.

Теоретичні положення своєї етнонаціональної концепції ОУН реалізовувала на практиці. Як стверджує В. Деревінський, позиція щодо національних меншин змінювалася і давала свої позитивні результати. Це підтверджується фактами співпраці ОУН та УПА з представниками різних національних меншин, у тому числі росіян, поляків, євреїв та інших. Хоча загалом представники цих народів не виявляли бажання співпрацювати з українським визвольним рухом: взаємозближенню перешкоджало побутування стійких стереотипів, які склалися історично [4, с. 33–45].

Узагальнюючи ставлення середовищ ОУН до національних меншин, можна дійти висновку, що воно пройшло еволюцію від дискримінаційного до демократичного. Проте якщо представники закордонної групи С. Бандери стали на позицію ОУН в Україні, то ОУН(м) залишалася більш консервативною у своїй практиці. І хоча на офіційному рівні зміни були проведені, але в публіцистичних творах частина провідних діячів мельниківців, вочевидь, залишилися на довоєнних тоталітарних позиціях.

Інтерес викликають і погляди українських націоналістів на проблеми державного регулювання церковно-релігійної політики незалежної Української держави.

Погляди всіх груп ОУН на роль релігії в державі з плином часу еволюціонували у напрямку до демократичних стандартів релігійного плюралізму та індивідуальності. Проте роль релігійного чинника у вихованні громадян визначалася як надважлива. Націоналістична теорія розмежовувала поняття релігії та церкви. Відповідно, по-різному визначала їхнє місце, роль, функції в житті суспільства. Як пріоритетна ідея висувалася потреба об'єднання церков. Вона обґрунтовувалася тим, що релігійні відмінності призводять до внутрішніх конфліктів. Щоправда, гостро це питання не ставилося і розглядалося як довготермінова перспектива [5, с. 585–589].

Водночас треба зауважити, що позиції членів ОУН щодо питань церковно-релігійних відносин у майбутній державі були все ж суперечливими. З одного боку, проголошувалася рівність віросповідань, з другого – мова йшла про недопущення «шкідливих» культів та сект. Декларувалося, що держава стоїть понад конфесіями, а, з другого боку, в документах йшлося про підтримку лише пра-

вославної та греко-католицької церков. Саме християнська релігія визнавалася основою моралі і духовного миру українського народу, а об'єднання українських християнських церков розглядалося як національна необхідність [6].

У програмних документах ОУН зазначалося про свободу совісті і тут же – про боротьбу з атеїзмом. Проголошувалася автономія церков та заперечення «цезаропапизму» і водночас йшлося про «опіку» держави над церквою. [5, с. 585–589]. Тобто представники ОУН вважали, що Українська держава повинна бути формально відділеною від церкви, а водночас наголошували, що в Українській державі не може існувати якась церква, яка не визнає українського державного права і перебуває поза контролем державних чиновників. Пропонувалося віддати під контроль держави церковну кадрову політику. [6].

В контексті державотворення українські націоналісти надавали пильну увагу і питанням культури, принципам організації системи освіти і виховання, а також характеристиці ідеалу громадянина, до якого прагнув націоналізм за їх посередництвом.

Присвячуючи багато уваги духовній сфері, оунівці вважали, що лише культура, заснована на традиціях і звичаях народу, дає можливість реалізувати свій потенціал окремим громадянам і відповідно нації. Довоєнна ідея тотальності націоналізму мала на меті повністю контролювати культурну сферу. У воєнний та післявоєнний періоди ОУН відмовилася від таких жорстких засад, але особлива увага до культурної сфери залишалася. Це було пов'язане з намаганням виправити наслідки негативного та вкоріненого впливу російської (більшовицької) культури на українське населення [3, с. 9–12].

Усвідомлення неабиякої ролі освітньо-виховної сфери у пропаганді тих чи інших ідей породжувало плани абсолютного державного контролю за останньою. Так, шкільництво мало розвиватися на базі загальної та безкоштовної освіти. Народ підлягав «перевихованню» у дусі власних питомих традицій української історії, нового героїчного змісту української культури і через рішуче викорінення чужих впливів. За першої можливості треба було відкривати школи для виховання майбутніх громадян української держави. У школі учням мали давати знання про боротьбу за свободу, людську гідність, правдиву історію України, національних героїв тощо [7, с. 298–300].

Державною ідеологією у незалежній Українській державі мав бути український націоналізм, за допомогою якого у цій новій Україні ОУН поборювала б комуністичний світогляд та відповідну ідеологію як інтернаціоналізму, так і ліберально-капіталістичну, а також усі теорії та ідеологічні напрями, течії «що несуть ослаблення живих сил народу» [7, с. 300].

Один із провідних діячів ОУН(б) Я. Старух у своєму «Короткому популярному викладі ідеології політики українського націоналізму» у 1941 р. писав, що революційна ОУН викристалізувала чіткий образ майбутньої Української держави, відтак «Українська Держава побудована Організацією Українських Націоналістів буде націоналістична. У ній не буде несправедливості, визиску, поділу на класи». Невід'ємною частиною цієї ідеології була й ідея соборності, яку влучно відобразив один з гасел ОУН(б): «Від Кавказу по Сян – буде наш Лан. Його власником буде український народ!» [8, с. 78–82].

Окрім того, у концепціях майбутньої Української держави значна увага присвячувалася також проблемі окремої людини, її ролі в житті суспільства та держави. У цьому питанні оунівці часто відштовхувалися від переосмислення ліберальних засад. Націоналісти заперечували обидві крайності взаємостосунків між особою і суспільством і вивели свою формулу: права кожної людини є прямо пропорційними до обов'язків перед нацією. Діячі ОУН в Україні після війни головну увагу надавали обґрунтуванню ідей свободи окремої людини. Цьому має сприяти ефективна побудова всього державного механізму та апарату влади [3, с. 9–12].

Висновки. Здійснений аналіз програмних документів та різноманітних праць керівників, теоретиків та ідеологів ОУН дає нам усі підстави стверджувати, що церковно-релігійному, культурно-освітньому та етнічному напрямам в державотворчій ідеології українських націоналістів надавалося достатньо уваги. Вони посіли провідні місця серед інших важливих напрямів теоретичної та практичної діяльності ОУН, незважаючи на складні і драматичні умови боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деревінський В. (2004). Питання національних меншин в етнонаціональній концепції ОУН. *Український визвольний рух*. Збірник 3. До 75-ліття Організації українських націоналістів. Дрогобич. С. 6–15.
2. Лисяк-Рудницький І. (1991). *Націоналізм. Нариси з історії нової України*. Львів. 65 с.
3. Рибак А. (2011). Концепція української держави в ідеології ОУН (1939-й – 1950-ті роки): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ. 14 с.
4. Деревінський В. (2006). Ставлення ОУН(б) і УПА до сусідніх народів та національних меншин. Київ. Інститут історії України НАН України. 149 с.
5. Рибак А. (2006). Релігійна політика суверенної держави у політичних концепціях Організації українських націоналістів 1940–1950-х років. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Київ, ІДП НАНУ. Вип. 33. С. 583–591.
6. Стефанів В. Церква та релігія в ідеології ОУН URL: <https://ucu.edu.ua/news/vasyl-stefaniv-tserkva-ta-relihiya-v-ideolohiji-oun/>
7. Гай-Нижник П. П. (2017). Самолегітимізація ОУН-р і визначення моделі майбутньої Української держави на II Великому зборі ОУН (квітень 1941 р.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 286–310.
8. Стахів Є. (1992). Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців). *Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (Київ, 25–26 серпня 1992). Київ, Ін-т історії України АН України. С. 75–83.

REFERENCES

1. Derevynskiy V. (2004). *Pytannia natsionalnykh menshyn v etnonatsionalnii kontseptsii OUN*. [The issue of national minorities in the ethno-national concept of the OUN]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh. Zbirnyk 3. Do 75-littia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv. Drohobych. P. 6–15*. [In Ukrainian].
2. Lysiak-Rudnytskyi I. (1991). *Natsionalizm. Narysy z istorii novoi Ukrainy*. [Nationalism. Essays on the history of new Ukraine]. Lviv. 65 p. [In Ukrainian].
3. Rybak A. (2011). *Kontseptsii ukrainskoi derzhavy v ideolohii OUN (1939-y – 1950-ti roky)* [The concept of the Ukrainian state in the ideology of the OUN (1939-1950)] Doctor's thesis. Sumy: SumDU. Kyiv. 14 p. [In Ukrainian].
4. Derevynskiy V. (2006). *Stavlennia OUN(b) i UPA do susidnykh narodiv ta natsionalnykh menshyn* [Attitude of OUN(b) and UPA towards neighboring peoples and national minorities]. Kyiv. Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 149 p. [In Ukrainian].
5. Rybak A. (2006). *Relihiina polityka suverennoi derzhavy u politychnykh kontseptsiiakh Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv 1940-1950-kh rokiv* [The religious policy of the sovereign state in the political concepts of the Organization of Ukrainian Nationalists in the 1940s and 1950s.]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Yurydychni i politychni nauky*. Kyiv, IDP NANU. Vyp. 33. P. 583–591. [In Ukrainian].
6. Stefaniv V. *Tserkva ta relihiia v ideolohii OUN [Church and religion in the ideology of OU]* URL: <https://ucu.edu.ua/news/vasyl-stefaniv-tserkva-ta-relihiya-v-ideolohiji-oun/> (accessed 23.09.2023). [In Ukrainian].
7. Hai-Nyzhnyk P. P. (2017). *Samolehitymizatsiia OUN-r i vyznachennia modeli maibutnoi Ukrainskoi derzhavy na II Velykomu zbori OUN (kviten 1941 r.)* [Self-legitimization of the OUN-r and determination of the model of the future Ukrainian state at the II Great Assembly of the OUN (April 1941)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*. Vypusk 53. P. 286–310. [In Ukrainian].
8. Stakhiv Ye. (1992). *Evoliutsiia ukrainskoho natsionalizmu – vid totalitaryzmu do demokratii: dumky pro OUN (banderivtsiv). Ukrainaska Povstanska Armiiia i natsionalno-vyzvolna borotba v Ukraini u 1940–1950 rr.* [The evolution of Ukrainian nationalism - from totalitarianism to democracy: opinions about the OUN (Banderivtsi). The Ukrainian Insurgent Army and the national liberation struggle in Ukraine in 1940–1950]. *Materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii* (Kyiv, 25–26 serpnia 1992). Kyiv, In-t istorii Ukrainy AN Ukrainy. P. 75–83. [In Ukrainian].

Дата надходження: 10.11.2023 р.

Solomia Vasyliv

Lviv Polytechnic National University,
Docent of the Department of
Civil Law and Process Educational Scientific
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), docent
solomia.s.vasyliv@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4911-3949>

Danylo Bychovyi

Lviv Polytechnic National University,
Student of second (bachelor's) level
specialty 081 Law
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
danylo.bychovyi.pv.2020@lpnu.ua

**ETHNIC, EDUCATIONAL AND RELIGIOUS ASPECTS IN THE STATE-FORMING IDEOLOGY
OF UKRAINIAN NATIONALISTS
IN THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY**

The article is devoted to issues of the ideology of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) in the field of education, church and religion, issues of national minorities and peoples who lived on the territory of Ukraine in the first half of the 20th century.

The authors note that in the interwar period, the OUN did not attach much importance to the issue of national minorities, and among some members of the OUN there was a somewhat critical attitude towards the Polish and Russian peoples. Such a situation with regard to the mentioned national groups was determined by historical realities, as well as by such factors as the deterioration of the attitude of the Polish authorities towards Ukrainians in Galicia, mass repressions and famines against Ukrainians in the territories controlled by the USSR.

The position of representatives of the OUN towards national minorities was changing and brought its positive results, which is confirmed by the facts of the cooperation of the OUN and the UPA with representatives of various national minorities, including Russians, Poles, Jews and others.

The article also analyzes the views of all OUN groups on the role of religion in the state, which evolved over time in the direction of democratic standards of religious pluralism and indifference. The role of the religious factor in the education of citizens was defined as paramount. The need to unify churches was put forward as a priority idea. It was the Christian religion that was recognized as the basis of morality and spiritual peace of the Ukrainian people, and the unification of Ukrainian Christian churches was considered a national necessity.

Ukrainian nationalists were aware of the leading role of the educational sphere in the promotion of statist ideas, and therefore promoted absolute state control over the latter.

As the authors note, the state ideology in the independent Ukrainian state was to be Ukrainian nationalism. In the concepts of the future Ukrainian state, considerable attention was also paid to the problem of the individual, his role in the life of society and the state. Nationalists argued that the rights of each person are directly proportional to the duties to the nation.

Keywords: nationalism; Organization of Ukrainian Nationalists; ideology of Ukrainian nationalists.